

crkva u svijetu

OSVRTI I PRIKAZI

RELIGIJA ZAGREBAČKIH SREDNJOŠKOLACA

Štefica Bahtijarević, Religijsko pripadanje u uvjetima sekularizacije društva, Zagreb, 1975, str. 335.

Jakov Jukić

Specijalizacija je oznaka suvremenosti. Uski krugovi dijele modernu znanost na mnoštvo disciplina koje se opet u sebi dalje cijepaju na sve uže krugove. U metodičkom pogledu to ima stanovitu prednost, ali se za uzvrat gubi u znanosti tako potrebna preglednost i mogućnost sintetičkog pristupa. Prije smo znali samo za psihologiju i sociologiju, danas već govorimo o psiho-sociologiji. Ona se bavi pitanjima koja ne spadaju isključivo ni u psihologiju ni u sociologiju: međuljudski odnosi, male skupine s teorijom ljudskih grupa, propaganda, predrasude, javno mišljenje, ponašanje u različitim političkim sustavima, psihologija birača. Zacijelo, sa sličnim temama susreće se psihologija i sociologija religije, koje, podložne istom procesu specijalizacije, nepokriveno područje prepuštaju novoj znanstvenoj grani: psiho-sociologiji religije.

Ta nova znanstvena disciplina ima svoj poseban predmet istraživanja: pojavu pripadanja vjerskoj zajednici. Dok je sociologija pokušavala da po kriteriju intenziteta religiozne prakse obilježi i podijeli vjernike na skupine — primjerice u tipologiji G. Le Brasa, J. Fichtera, S. Buralassija — psiho-sociologija ide dalje od običnog popisa prisutnih i želi otkriti motive sudjelovanja u crkvenom obredu. To znači da pribivanje kultu promatra prije svega kao volju vjernika da pripadaju određenoj religijskoj skupini, a ne samo kao dokaz ispunjavanja njihove vjerske obveze. Psiho-sociologija religije opisuje i istražuje sve tipičnosti religijskog ponašanja. Poblize se to ponašanje definira kao religijsko pripadanje (usp. Hervé Carrier, *Psycho-sociologie de l'appartenance religieuse*, Roma, 1966, str. 25.). U središtu ponašanja je stav (možda bi, kako to čini A. Trstenjak, ovaj terminus technicus bilo bolje prevesti s riječju usmjerenje), koji se podjednako odnosi na psihološki i sociološki vidik. Od posebne vrijednosti su istraživanja značenja religijskog stava (usp. Louis Dupré, *The Other Dimension. A Search for Meaning of Religious Attitudes*, New York, 1972, str. 565). Poticaj za jednu psiho-sociologiju religijskog ponašanja treba tražiti u posebnostima suvremene čovjekove situacije, po kojoj juridičko pripadanje vjerskoj skupini nije primjereno praćeno s razmjernim »osjećajem« ili »stavom« pripadnosti. U psiho-sociološkom smislu pripadanje može biti promatrano s točke gledišta pojedinačnog člana vjerske skupine, grupe pripadanja ili s točke gledišta izvanckvenog društva. To su tri različite razine znanstvenog ispitivanja, koje nova disciplina podjednako uvažava.

Knjiga Štefice Bahtijarević ulazi u ovaj znanstveni kontekst psiho-sociologije religije. U prvom je dijelu (str. 10—78) rekonstruiran povijesni tijek religijskog pripadanja; naznačene su u njemu glavne razlike između tradicionalnog ostvarenja pojma pripadanja i onog što se realizira u uvjetima sekulariziranog društva.

Drugi dio (str. 80—225) nosi naziv *utvrđivanje religijskog pripadanja*, a sastoji se od: opisa religijskog pripadanja (individualni, grupni i izvanckveni aspekt), indikatora religijskog pripadanja (identifikacija i participacija) i konkretnog utvrđivanja religijskog pripadanja jednog društvenog segmenta. Taj treći odjeljak bez sumnje je najvredniji prinos u knjizi, jer donosi velik broj zanimljivih podataka iz psiho-sociološkog istraživanja religioznosti zagrebačkih srednjoškolaca prema anketi koja je provedena u razdoblju od 1. V. do 30. V. 1969. godine i obuhvatila je 1196 učenika (584 gimnazijalaca i 631 učenik srednjih škola). Istraživanje je poduzeto s namjerom da se verificiraju četiri predložene hipoteze: prvo, da unutrašnje slaganje stavova u sustavu religijskog pripadanja nije homogeno; drugo, da su u suvremenim uvjetima sekularizacije »dosljedni« vjernici i vjernici potpuno povezani s Crkvom malobrojni, ali se u njih očekuje visoka homogenost stavova; treće, da je utjecaj religije na ostale stavove i ponašanje učenika-vjernika marginalan; četvrto, da su »dosljedni« vjernici među srednjoškolcima malobrojni te u njih treba očekivati visoku grupnu identifikaciju izraženu ne samo participacijom nego i utjecajem religije na ostale stavove. U potvrdu vjerojatnosti tih hipoteza izneseni su vrlo detaljno rezultati istraživanja religioznosti srednjoškolaca: stavovi prema Bogu, Kristu, biblijskim čudima, izvoru moralnih normi, postanku svijeta i čovjeka, zatim o prekrogrobnom životu, molitvi u kući, svetkovanju vjerskih blagdana, te o seksualnim odnosima prije braka, nošenju religijskog simbola, krštenju, pohađanju vjeronauka, odlasku u crkvu, čitanju vjerskih novina i časopisa, sudjelovanju u karitativnoj djelatnosti; također su stavljeni u odnos: religioznost i nazor na svijet, religioznost i sveze s drugim ljudima, religioznost i stavovi o moralu, religioznost i politički stavovi, religioznost i angažiranost u školi i društvu, religioznost i stavovi prema znanosti, itd.

U trećem je dijelu (str. 228—282) opisan razvoj religijskog pripadanja, utvrđen utjecaj obitelji na religijsko pripadanje djece i utjecaj dobi djece na njihovo religijsko pripadanje. Empirijsko istraživanje stavova srednjoškolaca trebalo je poslužiti provjeravanju istinitosti dviju daljnjih hipoteza: prvo, da obitelj ima vrlo značajan utjecaj na razvoj stavova djece prema religiji; drugo, da se sazrijevanjem i razvojem intelektualnih sposobnosti djece odnos prema religiji mijenja, s maksimalnom krizom u doba puberteta. Radi potvrđivanja gornje hipoteze srednjoškolci su odgovarali o svojim roditeljima: o njihovu obrazovanju, zanimanju, sudjelovanju u NOB-i, članstvu u Savezu komunista, religijskom opredjeljenju, vjerskom odgoju u obitelji, povezanosti s Crkvom, itd.

Konačno, u četvrtom su dijelu knjige (str. 284—287) zbrojeni poglaviti zaključci istraživanja, a u petom je (str. 290—298) nabrojena upotrebljena literatura, dok su u šestom dijelu (str. 300—331) preneseni upitnici ankete o religioznosti zagrebačkih srednjoškolaca.

Iako ova knjiga po namjeri želi biti cjelovita, u njoj se jasno razlikuju dva dijela: teorijski i istraživački. Prvome je posvećena veća pažnja, pa je izostao potreban vez između dijelova. Nedostatak je međutim posve razumljiv, jer je trebalo najprije izložiti sve o religijskom pripadanju, a onda verificirati samo jedan njegov sastojak: individualno pripadanje. Da bi pobliže opisala središnji pojam svojeg istraživanja — religijsko pripadanje — Š. Bahtijarević se upustila u opširno teorijsko izlaganje, koje se oslanjajući, dovoljno upućeno i primjerno stručno, na oskudnu literaturu o ovom pitanju. Dapače, rekonstrukcija psiho-sociologije religijskog pripadanja, kao znanstvenog pojma, izvršena je sasvim korektno, bez većih ideoloških izleta, iako je ta opasnost mjestimice prisutna. Zacijelo, znanstveni vidik, koji uzima u obzir dostignuća psihologijskog i sociologijskog istraživanja, nije mogao biti olako zaobiden, posebno ne u jednoj tako specijaliziranoj temi kao što je ova o pripadanju vjerskoj zajednici. Jednom apsolviran kao metodički okvir, taj vidik je nuž-

no logikom vlastita pristupa tražio dosljednost i jedinstveni položaj u tematskom prostoru. Zato ćemo u knjizi naći, više ili manje uspješno, sve potrebno o psiho-sociologiji religije, premda se ne moramo složiti baš sa svakim izričajem i zaključkom, koji, razasuti po teorijskom dijelu, ne poremećuju osnovni pozitivni dojam prihvaćene znanstvenosti.

Treba pripisati sretnoj okolnosti što je Š. Bahtijarević po struci psiholog, jer se ta znanost danas drži dosta daleko od filozofskih spekulacija. Po metodičkom usmjerenju eksperimentalna i klinička, suvremena psihologija sporo osvaja skromne prostore teorijske izvjesnosti, uvjereni da je bolje malo o nečemu znati, ali sigurno, nego obrnuto. To stajalište proširuje znanstvenu rigoroznost na zbiljnost religioznog doživljaja u čovjeku, trudeći se da nikada ne zamijeni istinu neke posebne religiozne činjenice s općom istinom religije. Druga okolnost koja je utjecala na realističnost pristupa pojavi religije nalazi se u pretpostavci da je djelo pisano u funkciji obrade podataka, koji su dobiveni istraživanjem religioznosti zagrebačkih srednjoškolaca, a s tim se podacima u najblijem namjeri nije moglo mnogo toga učiniti. Spomenuto istraživanje, naime, poduzeto je s nakanom da se ispita samo individualna razina religijskog pripadanja i samo jedna društvena kategorija — srednjoškolci — pa se iz tog ograničenog vidika jedva dalo što ozbiljnije zaključiti u pogledu konačne sudbine religije u društvu i o njezinom eventualnom »iščeznuću«. Predmet istraživanja je dakle u tolikoj mjeri specijaliziran, da u strogo objektivnom smislu njegova verifikacija ne može imati odjeka u području relevantnih pitanja religije. Te dvije okolnosti učinile su da knjiga Š. Bahtijarević ostane u odrednicama čisto znanstvenih traženja.

I mnoga druga zapažanja otkrivaju zvanje pisca. Dok sociolozi s negodovanjem prepuštaju uvođenje razlike između crkvene i osobne religioznosti, psihologija lakše pristaje na tu distinkciju. Tako u sociologiji nije posve jasno kako bi se mogla iskustveno identificirati opća religioznost bez društvene potpore jedne izvanjski iskazane i institucionalizirane crkvenosti (usp. Joachim Matthes, *Kirche und Gesellschaft. Eineführung in die Religionssoziologie*, Hamburg, 1969, str. 28), dok psiholozi, protivno tome, traže u osobnoj svijesti sudioništvo za mogućnost pronalaženja značenja svetoga — odgovarajući na pitanje: kako božanski znakovi postaju nosioci smisla za čovjeka? (usp. Antoine Vergote, *Interprétation du langage religieux*, Paris, 1974, str. 8). U ovoj knjizi dolazi do izražaja upravo to moderno psihologijsko stajalište da se religioznost i crkvenost, iako sastavni dijelovi pripadanja, moraju odvojeno promatrati i istraživati. Ne može se naime iz crkvenosti zaključivati o religioznosti niti iz religioznosti o crkvenosti. Takvo gledište, koje je uostalom znanost o religijama tek od nedavno izborila, pokazuje da je knjiga bila dovoljno otvorena utjecaju novih spoznaja, što je posebno vrijedno u odnosu spram zatvorenosti starijih sociologa iz istog kruga. Za uzvrat, možda, trebalo je u teorijskom dijelu izostaviti pozivanje na neke zastarjele izvore (A. Desqueyrat) i nadiđene pastoralne simplifikacije (J. Laloux), koje nisu uvijek odraz dostignute razine razmišljanja o problemu religije.

Toliko o teorijskom dijelu knjige. Za nas je svakako zanimljiviji onaj dio koji je posvećen istraživanju religioznosti zagrebačkih srednjoškolaca. To istraživanje ostvareno je u reprezentativnom uzorku, pogodnom metodom za cilj koji je postavljen, upitima dovoljno brojnim, preglednim i jasnom obradom dobivenih podataka. Kao i u sličnim anketama, nisu svi upiti baš naj sretnije formulirani, ali je teško očekivati da oni istodobno budu savršeno točni i potpuno iscrpni. U temi o postanku čovjeka, primjerice, postavljeno je pet različitih pitanja, ali ni s jednim od njih nije pogođeno crkveno učenje. No to su iznimke. U drugim pitanjima nalazimo više točnosti.

Što treba reći u pogledu podataka? Tko pozna slična istraživanja u svijetu i u nas taj se neće odveć iznenaditi. Rezultati variraju, ali ne idu iznad ili ispod očekivanja, što pokazuje da religioznost zagrebačkih srednjoškolaca nije ni po čemu izuzetak. Bilo bi ipak korisno usporediti njihove odgovore s odgovorima omladine u drugim zemljama. To je, doduše, teško očekivati od ove specijalizirane knjige, ali se može dogoditi da ona bude poticaj drugima u tome. Za nas je dovoljno ako upozorimo samo na neke indikatore.

U opstojnost Božju vjeruje 31,9% učenika zagrebačkih srednjih škola, 30,7% ih u to nije sigurno ili ne zna, a 29,4% uopće ne vjeruje u Boga ili vjeruje u neku drugu silu. Podaci u mnogome slični onima u drugim zemljama, dapače za religiju povoljniji. Skoro iste rezultate dalo je jedno istraživanje A. Pawelczynske o religioznosti poljskih studenata iz 1958. godine, dok je A. Flamengo u to vrijeme zabilježio da se 52,0% sarajevskih studenata deklariralo za ateizam. Ako se neka razlika može zapaziti, onda je to ova: naša mladež pokazuje nešto manje izraženu sumnju u pogledu vjerskih i ateističkih istina nego što to iskazuje mladež u drugim društvenim prostorima. Tako je Deloos utvrdio da 61,9% studenata podliježe sumnji u pitanjima opstojnosti Boga, dok u nas ta sumnja uznemiruje svega 30,7% srednjoškolaca. Ideološka ortodoksija, bilo koje nominacije, izraženija je od psihološke nesigurnosti.

Upitani o zagrobnom životu, 12,5% učenika je odgovorilo da vjeruje u taj život, 22,7% sumnja, a 47,5% ga nijeće. Dapače, i u vjernika taj stavak loše prolazi, pa samo 30,0% vjernika ne sumnja u njegovo postojanje. Treba, međutim, odmah upozoriti da vjera u život poslije smrti općenito nisko stoji u mladih ljudi, jer su oni otvoreni — kao neko obećanje — pred životom i teško je očekivati da ih problem smrti dublje zaokuplja. Neka istraživanja na svjetskom planu pokazuju nisku stopu vjerovanja u drugi život, posebno u odnosu prema vjeri u postojanje Boga. Zagrebački srednjoškolci ne pokazuju u tome veliko odstupanje.

Bilo je zanimljivo pročitati mišljenje učenika o seksualnim odnosima prije braka. Predbračnu zabranu poštuje 16,8% srednjoškolaca, 10,0% djelomično, a 51,7% je ne poštuje. Ta je tema danas u sjećanju višestruke pažnje (usp. I. L. Reiss, *The Social Context of Premarital Sexual Permissiveness*, New York, 1967.), jer potencira izjednačivanje između seksualne i društvene represije, dotično oslobađanja. Dva istraživanja u susjednoj katoličkoj Italiji pokazala su odnos prema istoj temi: u prvom, 44,5% studenata prihvaća predbračni odnos ako je u pitanju ljubav (Gian Enrico Rusconi, *Giovani e secularizzazione*, Firenze, 1969, str. 165), a u drugome taj je postotak nešto veći i iznosi 51,0% (Giancarlo Milanese, *Famiglia sacrale o secolarizzata?*, Torino, 1973, str. 186).

Jedno od slijedećih pitanja odnosilo se na pohađanje vjeronauka. Učenici su odgovorili da ih je 24,1% išlo na vjeronauk do prve pričesti, 17,9% do završetka osnovne škole, 6,7% da i sada idu na vjeronauk, 42,7% nije na vjeronauk išlo, a 8,7% se ne sjeća kad je prestalo ići. Znači da vjeronauk danas stvarno pohađa samo 6,7% učenika zagrebačkih srednjih škola. Taj podatak je indikativan i zaslužuje da se o njemu dublje razmišlja. U trenutku kad je na svjetskom planu kršćanstvo došlo u priliku da nakon tragičnih ishoda i povijesnih kušnji autentično posvjedoči svoje poslanje, ono se sekularizacijom školstva podjednako u svim društvenim sustavima našlo u situaciji da tu poruku jedva može kome priopćiti. Problem komunikacije tako danas stoji daleko iznad problema sadržaja. U društvu gdje sredstva društvenog priopćavanja čine glavni medij doznavanja bit će posve normalno da sva ostala budu zapostavljena. To stavlja suvremenu katehezu pred goleme teškoće, često posve tehničke naravi, koje pokušava ublažiti svojim uputstvima psiho-sociologija religije. Prenošenje vjerske doktrine postaje u tom novom društvenom kontekstu za svaku religijsku grupu uvjet njezina opstanka. Istraživanja su pokazala da osjećaj pripadanja Crkvi raste učestalošću vjerske pouke. Ta je korelacija bitna za religioznost: ondje gdje nema vjerske instrukcije tamo nema ni sudjelovanja u životu Crkve, tamo uopće nema vjere (usp. Joseph H. Fichter, *Social Relations in the Urban Parish*, Chicago, 1954, str. 75). Ako 6,7% učenika zagrebačkih srednjih škola pribiva vjeronauku, ako ih dakle samo toliko ima priliku domisliti svoju prirodnu religioznost u biblijskim dimenzijama, onda je dopušteno zaključiti da će naše kršćanstvo u velikom dijelu ostati neprosvijećeno, biloško, ritualno, obiteljsko, polusvjесno, sociološko i neintegrirano u osobni život. Ne stvori li se danas u Crkvi elementarna šansa za svakoga da mu vjera bude u autentičnom sadržaju i primjeru priopćena, ona će brzo upasti u magički sinkretizam vrlo sumnjive vrijednosti.

U povodu podatka o niskom postotku posjete vjeronauka treba još nešto reći. Iako je, naime, o urođenosti potrebe za religijom dopušteno raspravljati na

razne načine (usp. Roger Bastide, *Le besoin religieux*, Neuchâtel, 1974, str. 213), ne može se zaniijekati da svaka ljudska potreba može biti i na religiozan način zadovoljena. Drugim riječima, sveto može biti uvijek »investirano« u svjetovne predmete. O tom fenomenu, recimo, ima u K. Marxa mnogo više svjedočanstva nego o »čistoj« religiji. Na žalost, na to se često zaboravlja. Religiozni status gospodarskih i političkih institucija u kritici marksizma lošije prolazi od same religije. Primjerice, teže je u potrošačkom društvu ustati protiv boga novca nego protiv nekih konzervativnih očitosti u religiji. Pred tim preciznim zahtjevom očišćenja vjere od zemaljskih idola i odijeljenja od svjetskih mitologija, vjerska pouka ostaje često nemoćna, jer joj odaziv neće biti razmjeran ozbiljnosti problema, nego sociološkoj mogućnosti priopćivosti doktrine i života.

Ova naša podulja digresija napravljena je iz dva razloga. Prvo, htjeli smo skrenuti pažnju na realne teškoće priopćivosti i prenosivosti vjerske poruke u uvjetima modernog sekulariziranog društva, jer to u knjizi nije dovoljno naglašeno. Drugo, željeli smo preduhitriti nesporazum koji može nastati ako se misli da je stavljanjem u isti red broja polaznika vjeronauka s drugim indikatorima zanemaren uzročni odnos između opće religioznosti mladih i njihovih stvarnih mogućnosti u ostvarenju vjerske upućenosti.

U svakoj psiho-sociologiji religije trebat će obvezno odrediti točno mjesto religijskih vrijednosti u odnosu spram drugih osobnih vrijednosti; napraviti, dakle, skalu životnih vrijednosti u stavovima mladih, kojom se prvi poslužio A. D. Woodruff. Religiozni stav bit će »integrirajući« ako religija zauzima prvo ili drugo mjesto na aksiološkoj ljestivici, a »marginalan« ako se religiozne vrijednosti nalaze ispod toga. Podaci koje je dobila Š. Bahtijarević pokazuju da religija u zagrebačkih srednjoškolaca stoji dosta nepovoljno, na samom začelju, iza drugih vrijednosti. Učenici preferiraju: voditi miran i povučen život (79,0%), mogućnost brzog napredovanja u struci (68,5%), dobre stambene mogućnosti (63,9%), itd. Na toj rang listi zadnja tri mjesta zauzimaju: mogućnost društveno političkog rada (33,2%), steći rukovodeći položaj (24,7%) i živjeti u skladu s vjerom (17,7%). Komentirajući te rezultate Š. Bahtijarević primjećuje da se kod mladih radi o disperziji interesa s tendencijom privatizacije, tj. povlačenja u »povučen i miran život« s »dobrim stambenim mogućnostima«, s »uspjehom u struci«. Individualna usmjerenost značajna je dimenzija njihova interesa. To nije pošteđjelo ni društveno politički, a ni vjerski angažman (str. 220).

Situacija u drugim zemljama u tom pogledu je mnogo teža. Na svim društvenim prostorima osjeća se da mladenačka religioznost postaje pretežno »privatizirana«, s vidljivim rascjepom između religijskog stava i profesionalnog života, između zahtjeva vjere i stvarno življenih vrijednosti, između nauke religijskih grupa i opće usvojenih mišljenja u društvu. U njemačkoj je D. Bauschke istraživao stavove mladih katolika o njihovim najvažnijim željama i potrebama, te ustanovio da religija dolazi iza standarda, seksa, sreće i uspjeha u struci. Studije G. Hourdina i J. Duquesnea u Francuskoj pokazale su također identične sklonosti u rangiranju vrijednosti: uspjeh u životu stoji na prvom mjestu, a onda po redu slijede zanimanje, obitelj, brak, stambene prilike i vjerski ideali. Na skali različitih vrijednosti, religija zauzima zadnje mjesto u »neprakticirajućih« ili »neredovito prakticirajućih« vjernika, ali i u »practicirajućih« katolika ona je tek na četvrtom mjestu, poslije vrednota zdravlja, ljubavi i novca. Slične tendencije su uočili M. G. Ross i R. K. Golden u Sjedinjenim Državama, L. Schmid u Njemačkoj, C. de Lora i E. Mencion Fuente u Španjolskoj, P. G. Grasso u Italiji. Taj proces opće sekularizacije, okrećanja prema potrošačkim dobrima, prizemljenja ukusa, zatvaranja u obiteljski egoizam, slavljenja malograđanstva, zamiranja zanimanja za društvene vrednote i tuđe nevolje svojstven je upravo vremenu krize. A ona danas u mnogim društvima ozbiljno nagrizava izvjesnost religioznosti kao što je već oslabila svaki praktički i teorijski odgovor, dakako uvijek u korist društvene stabilnosti i osobnog probitka. Eskalacija potrošačkog mentaliteta u mnogim zemljama uzima opasne razmjere, ali ni u nas, kako smo vidjeli, nije potpuno odsutna. Bilo bi svakako poželjno da se ovakve ankete ponavljaju u što kraćim vremenskim razmacima, jer bi se tek onda moglo sa

sigurnošću odgovoriti da li smo suočeni s jednim prijetećim trendom privatizacije ili samo s privremenim stanjem otkrića standarda. Ne smije se naime zanemariti da su Crkva i društvo, svatko sa svojeg gledišta, podjednako zainteresirani da se spomenuti prostor malograđanskih ishoda što više suzi, jer od svih poroka egoizam je zacijelo najopasniji.

Spomenimo još jednu seriju. Ako se religioznost učenika dovede u svezu sa školom koju oni pohađaju, onda izlazi da su učenici u zagrebačkim gimnazijama najmanje povezani s Crkvom, učenici srednjih stručnih škola nešto više, dok đaci škola učenika u privredi najviše iskazuju tu povezanost, što se može tumačiti socijalnim podrijetlom učenika i njihovih roditelja. Bilo bi, međutim, poželjno da je ta razdioba po školama stavljena u odnos s podacima na str. 213, 243. i 244, jer je očito da, osim što religijski stavovi djeluju na političke stavove mladih, postoji i neka obrnuta uzročnost. Doduše, u metodološkom pogledu ta materija ne bi ušla u predmet istraživanja ove knjige, jer se ona bavi samo individualnim, a ne i izvancrkvenim aspektom religijskog pripadanja. U svakoj psiho-sociologiji religije — ako ona obuhvaća sva tri stupnja istraživanja — izvanjski je kontekst komplementaran individualnom i grupnom vidiku religijskog pripadanja. Izvanjski kontekst može biti povoljan, ravnodušan ili nepovoljan za religiju, s vrlo različitim modalitetima i intenzitetom. Kulturni prostor u kojemu primjerice živi Crkva u Španjolskoj i Švedskoj nije isti, pa će dosljedno tome biti i način religijskog pripadanja drugačiji. Povezanost s vjerskom grupom razlikuje se zavisno od toga je li vjera konfesionalno zaštićena i društveno povlaštena ili je pak stavljena u zaklon privatnosti i oporbe. Sve je to predmet psiho-sociologije religije (usp. Hervé Carrier-Emil Pin, *Essai de sociologie religieuse*, Paris, 1967, str. 350). Jasno, ne može se prigovoriti Š. Bahtijarević što nije uzela u obzir taj treći aspekt, jer se ona u knjizi izričito ograničila samo na prvi, ali je za svaku buduću sociologijsku cjelovitost neophodno potrebno proširiti istraživanje i na taj izvancrkveni aspekt religijskog pripadanja, to više što se rezultati ispitivanja individualne religioznosti nisu pokazali znanstveno atraktivni, upravo poradi svoje standardne predvidljivosti.

Nabrojili smo u neobveznom izboru nekoliko empirijskih podataka o religioznosti zagrebačkih srednjoškolaca i usporedili ih s onima na svjetskom prostoru. Tu bi manjkavu sliku trebalo upotpuniti s podacima koji su u nas dobiveni istraživanjima S. Vrcana u Splitu, A. Fiamenga u Sarajevu, P. Petrića u Istri, Z. Roteru u Sloveniji, E. Čimića u Hercegovini, što međutim prelazi okvire obične recenzije. Nama je dovoljno ako smo uspjeli pokazati makar i mali dio bogatog empirijskog materijala o religioznosti mladih u zagrebačkoj regiji, jer je to bez sumnje najodličniji doprinos knjige. Može se o tim podacima misliti što se hoće, ali su oni već prije svakog našeg razmišljanja i suda izvrstan sociologijski supstrat, vrijedan znanstvene pažnje i priznanja.

U zaključku recimo da knjiga Š. Bahtijarević dolazi u pogodno vrijeme, jer takvih knjiga koje bi s pretežno znanstvenim zahtjevima pristupale istraživanju fenomena religije nema odviše; svojom pojavom ona svraća pozornost na mogućnost znanstvenog pristupa religiji, što joj se s pravom može upisati u zaslugu. Naklonjena istraživačkom etosu i specijaliziranoj stručnosti, knjiga je umjerena u izricanju sudova vrijednosti (usp. Ljudevit Plačko, *Sudovi vrijednosti u sociologiji*, Zagreb, 1973, str. 58), pa se u svakom slučaju doimlje privlačno. Nije pisana u duhu ideologijskog apriorizma, netolerantnosti ili protivničkog antagonizma. Ako se u njoj ponegdje i tvrdi da »religija nudi iluzorna rješenja«, ne odriče joj se time aksiološka i psihološka vrijednost. Uostalom, ta se teza o iluzornosti religije uopće ne dokazuje, a, pravo rečeno, i ne može se dokazati na razini sociološke deskripcije, pa je treba primiti kao teorijski iskaz.

Po tom naporu da što objektivnije i realističnije shvati svijet religije, Š. Bahtijarević se definitivno uvrstila u stanovit krug naših sociologa — V. Pavičević, S. Vrcan, M. Kerševan, Z. Roter, E. Čimić — koji su pojavu religije počeli ozbiljno tretirati. Tom pozitivnom nagnuću, čini se, najviše je doprinijela okolnost što su oni po struci baš sociolozi, a njihov je vidik, htjeli ne htjeli, nužno zbiljski. Za sociologiju, naime, čim je neka pojava društveno postojeća, ona je već društveno relevantna. Realitet religije, njezina životnost, izdržlji-

vost, sposobnost prilagodbe, čak u svjetovne oblike, nagnali su sociologe da religiju uvažavaju i istražuju barem kao društvenu zbilju. A istraživati religiju znači ne samo reći ono što mi o religiji mislimo nego je i pustili da ona o sebi sama progovori. Stoga je teško biti znanstveno usmjeren prema religiji, a ne čuti i ne prenijeti taj njezin »govor«, što pokazuje da su već u samom sociološkom stajalištu postavljeni uvjeti za nepristran pristup pojavi religije.

ŠTO JE POKAZALO ISTRAŽIVANJE RELIGIOZNOG PONAŠANJA?

Štefica Bahtijarević — Srđan Vrcan, *Religiozno ponašanje, I-II, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1975.*

Ivica Horvatić

U izdanju Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu objelodanjeni su rezultati empirijskog istraživanja religije i religioznog ponašanja na području zagrebačke regije. Do sada su objavljena dva dijela studije u kojima su izneseni rezultati i njihova interpretacija, te metodološki i teorijski pristup istraživanju. Još će izići III. dio, u kojemu će biti riječi o povijesnim aspektima religije i religioznosti, zatim o izvršenim opservacijama u 16 župa zagrebačke regije koje su bile zahvaćene ovim istraživanjem.

Osim Štefice Bahtijarević i Srđana Vrcana u ovom su istraživanju sudjelovali još i Vesna Čulinović-Konstantinović, etnolog, i Ljudevit Plačko, sociolog-teolog; njihovi će radovi biti objavljeni u III. dijelu studije.

Suvremena znanost sve želi izmjeriti, sve odrediti, kako bi istraživanje bilo što objektivnije i što manje podložno proizvoljnim ocjenama. To danas jednako vrijedi za prirodne kao i za društvene znanosti. Ove posljednje nastoje dosegnuti »objektivnost« prvih, i u tom se pogledu služe raznim statističkim i matematičkim metodama. Tako čovjek i njegovo ponašanje u društvu postaju sve više predmetom praktičnih istraživanja sociologije, psihologije, filozofije, itd.

Religiozno je ponašanje poodavno predmetom različitih društvenih znanosti, pa shodno tome i pokušaja da se ukalupi, tipizira, shematizira, odredi. Razlozi su tome brojni, a mi ćemo ovdje istaknuti vrlo značajne promjene koje se danas odvijaju u toj specifičnoj sferi čovjekova života. Vjerujemo da je i ovo istraživanje pojedinačnog i kolektivnog religioznog ponašanja odraz suvremenih društvenih zbivanja i promjena koje se u posljednjem desetljeću odvijaju u Crkvi kao institucionalnom obliku ljudskog ophođenja s »nespoznatljivim«.

Treba također napomenuti i činjenicu da se na ovom našem području vrlo malo znanstveno govorilo o religiji i religioznosti, pa je i to jedan od razloga da se tom problemu pridaje sve veća znanstvena pažnja. Iako je regionalno omeđeno, ovo je istraživanje pokušaj da se na ponuđene dileme odgovori, ali isto tako da se pođe i korak dalje te sustavnije i smišljenije progovori o religiji i religioznosti.

Autori su za svoj predmet istraživanja uzeli dosta širok pojam religijskog ponašanja ljudi, u koje su uvrstili »svaki onaj ljudski individualni ili kolektivni čin, postupak i niz radnja, koji je po svom smislu pozitivno usmjeren na ono što se drži nadnaravnim i svetim«. I cilj istraživanja je također zacrtan vrlo široko. Najprije je trebalo utvrditi i opisati manifestacije religijskog ponašanja u navedenim okvirima, zatim odrediti rasprostranjenost religijskog ponašanja na navedenom području, te ustanoviti tipične modele religijskog ponašanja. Tek nakon razjašnjenja ovih općih ciljeva istraživanja moglo se prići konkretizaciji i istraživanju drugih problema vezanih za religiju, religioznost i Crkvu u zagrebačkoj regiji.